

The Campaign of Sennacherib in Judaea / מסע סנחריב לארץ-יהודה

Author(s): ב. מייזלר (מזור) and B. Mazar-Maisler

Source: *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies* / ארץ-ישראל: מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, Vol. 3, DEDICATED TO THE MEMORY OF ZALMAN LIF 1900-1950 / (תשי"ג / 1953), pp. 170-175, 212

Published by: Israel Exploration Society

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23610054>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

Israel Exploration Society is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies* / ארץ-ישראל: מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה

JSTOR

מסע סנחריב לארץ-יהודה*

מאת

ב. מייזלר (מזר)

מגורלן המר של שכנותיה על-ידי הכרה ברבונותו של מלך אשור ותשלום מסים כבדים, בלי לתת יד לבריתות השונות, שנכרתו נגד הכובש הגדול. גם בשעת המבחן הקשה, ערב פלישתו של תגלתפלאסר הג' לארץ-ישראל, כאשר נתארגנה ברית מלוכדת של מלכים, שבראשה התייצבו פקח מלך ישראל ורצין מלך דמשק, סירב אחז להשתתף בהרפתקה. וזאת על אף האמצעים התקיפים, שבהם נקטו בעלי הברית נגד יהודה, ועל אף האופוזיציה שקמה נגדו בירושלים – ובצר לו הוא ביקש תשועה ממלך אשור. ואף בשנת 720 מיאן חזקיהו בן אחז לתת יד למלך חמת ובעלי בריתו, ושמר אמונים לאשור. אבל השתלשלות העניינים בימי מלכותו של סרגון הב' (721–705) הביאה בהכרח לסטיה מן מדיניות מתונה זאת של יהודה, ובמרוצת הזמן נסתבכה בסבך הנפתולים בין אשור ובין המחנה של אויביה, שהלך וגדל וברבות הימים הפכה יהודה לאחד ממחולליה של תנועת מרד, שחוטתה נמשכו מבבל ועד מצרים.

בהתפתחות מדינית זו פעלו גורמים פנימיים וחיצוניים שונים, ראוייה לתשומת לב מיוחדת העובדה, כי אחרי חורבן מלכות ישראל היתה יהודה ל"שארית ישראל", מקלט להמונים שנטשו את אחוזותיהם, ומשען לאוכלוסיה הישראלית. ששרדה בארבע הפחוות האשוריות על אדמת ארץ-ישראל וגם לגולים, שהודחו למחוזות המרוחקים של ממלכת אשור. ירושלים שבה להיות המטרופולין של ישראל כבימי דוד ושלמה, ולבית המקדש על הר ציון הוחזרה עטרת תפארתו כמרכז הרוחני-הדתי של העם כולו. לא בכדי התחילו שלומי אמוני ישראל ונביאי הדור לטפח את תקוות הגאולה של ישראל ויהודה ואיחודם על אדמת המולדת לגוי אחד ולממלכה אחת, שמושלה המוכר הוא נצר מגזע דוד. ספר דה"י מעיד, כי כבר בתחילת מלכות חזקיהו הגיעה השפעתו של מלך יהודה עד לגליל, ולחג הפסח בשנה א' למלכו באו לירושלים עולי רגל מכל קצות הארץ, "כי מימי שלמה בן דוד מלך ישראל לא היתה כזאת בירושלים" (דה"ב ל, כו, א).

1) לפי דה"ב כט, ג פתח חזקיהו בשורה של תיקונים בדת בשנה הראשונה למלוכו, שהיא, לפי הסינכרוניסמים בספר מלכים, שנת ד' להושע מלך שומרון (727), ואת חג הפסח עשה בירושלים באותה השנה בחודש השני (ולא בחודש הראשון), אל נכון לפי המסורת המקובלת בידי שבטי המרכז והצפון (הש' מ"א יב, לב). אשר לבחינה הכרונולוגית, הרי קביעת עלייתו של חזקיהו לכסא המלוכה בשנת 716/5, שהוצעה על-ידי חוקרים שונים (Thiele, JNES III, p. 174 ff; The Mysterious Num-bers of the Hebrew Kings, 1951, p. 99 ff; Albright BASOR 100, p. 22) בעיקר על סמך תאריכו של מסע סנחריב ליהודה בשנת 721 לחזקיהו (מ"ב יח, יג), נתקלת בקשיים מרובים, שאין ליישבם בשום פנים. לעומת זאת מתקבלת תמונה בהירה למדי על סדר המאורעות בישראל וביהודה, אם ננקוט בשיטה הכרונולוגית שלפיה חלה תחילת מלכותו של חזקיהו בשנת 728/7. נראים הדברים, כי חזקיהו התחיל בריפורמות בשנת מותו של תגלתפלאסר הג' ואז העביר קול בכל גבולות ישראל לעלות ירושלימה לחג הפסח; וכאשר חזר האיום האשורי ונעשה מוחשי בימיו

בשלהי המאה הח' לפסה"נ עמדה ארץ-ישראל בסימן של מאורעות היסטוריים גדולים, שהשפיעו השפעה מכרעת על החיים המדיניים בקדמת אסיה. ממלכת אשור האדירה הכניעה בזו אחר זו ארצות קרובות ורחוקות, מאררט בצפון-מזרח ועד מצרים בדרום-מערב, ומאנטוליה בצפון-מערב ועד עילם בדרום-מזרח. שום ברית מלכויות לא היה בכוחה לעכב לאורך ימים את צמיחתה של האימפריה האשורית ולשים חיץ בפני צבאות המשחת הגדול, על זיונם הכבד, חיל רכב ופרשים מהירי התנועה, ממושמים ומצוידים כהלכה, בלתי מנוצחים בשדה-קרב, ומנוסים במצור על מבצרי מעוזים. בדברים כדברנות תיאר ישעיהו הנביא את כח התנופה של צבא אשור: "...אין עיף ואין כושל בו, לא ינום ולא יישן, ולא נפתח אזור חלציו ולא נתק שרוך נעליו; אשר חציו שנונים וכל קשתותיו דרוכות, פרסות סוסיו כצר נחשבו וגלגליו כסופה..." (ישע' ח, כו ואילך). תגלתפלאסר הג' ויורשיו, בוני הממלכה העולמית של אשור, שקדו ללכד את הארצות הכבושות ולבסס את מדיניותם האימפריאליסטית על-ידי ביטולן ההדרגתי של המלוכות הלאומיות והפיכתן לפחוות הנתונות למשטר אדמיניסטרטיבי – צבאי קבוע. המשימה הושגה על-ידי שהגלו המוני אוכלוסים מארצותיהם ופיזרום בפחוות מרוחקות, וכן על-ידי שטיפחו פולחנות רשמיים של אשור ליד פולחנות סינקרטיים, אגב הפצת הלשון הארמית שהא משמשת שפה ממלכתית רשמית שניה לאשורית.

בשנות 733/2 כבש תגלתפלאסר את ארם דמשק, ראש כל ממלכות סוריה בדורות הקודמים, וקרע מעם ישראל את הגליל, השרון וגלעד, ונתן להם משפט פחוות. את שארית המלוכה הישראלית, שהצטמצמה בהר שומרון, כבש סרגון הב' בתחילת מלכותו עשאה לפחוות אשורית, היא פחוות שן-מרון (721). מלכות ישראל לא קמה עוד ואפסה התקווה לתחיה – ביחוד לאחר דיכוי המרד שמרדו באשור בשנת 720, שבראשו התייצב מלך חמת אשר בסוריה התיכונה, ואילו הצטרפו ערי החוף בצפון פניניקה, עזה ותושבי דמשק ושומרון. המוני בני-ישראל הוגלו לאזורי החבור (פחוות גוזן) ולארצות רחוקות יותר, ובמקומם הושיבו השליטים האשוריים גולים מארצות כיבוש אחרות, אשר התנחלו והתאזרחו בערי ישראל ואחוזותיו; אלה היו בעיקר ארמים מסוריה ומאזורי הפרת, ולפי עדותו של סרגון – גם שבטי נודדים, ובכללם בני עיפה ותמור, שהכניע אותם מלך אשור בשנת שבע למלוכו. מימיו של תגלתפלאסר ועד ימיו של סנחריב ניצלו מפלישה אשורית ומכליון רק מלכויות מעטות בסוריה ובארץ-ישראל, ובכללן מלכות יהודה. מדיניותו של אחז מלך יהודה, שהוריש אותה לבנו חזקיהו, היתה מכוונת להמלט בכל תנאי שהוא

* בעקבות הרצאה באוניברסיטה העברית

לא השיג שלטון מלא על בבל אלא בשנת 689. בדרום-מערב התחיל שבכא, מלך כוש, לפתח פעילות דיפלומטית וצבאית רבת ממדים לקראת ההכרעה וללכד סביבו את שכנותיה, ששאפו לפרוק את עול אשור בבטחם על "משענת הקנה הרצון", על מצרים. על בעלות בריתה נמנו כעת מלכויות צידון, אשקלון ויהודה.

לכאורה זו היתה שעת כושר לחזקתה ליטול על עצמו תפקיד חשוב בקשר הגדול נגד אשור, שחוטיו נמשכו מבבל ועד חופי ים התיכון ועד מצרים. בשטף מרץ ניגש חזקתה להכנות לקראת הבאות. לפי כתובת סנחריב הצליח חזקתה לבצע מהפכה בעקרון, המלוכה הפלשתית הסמוכה ביותר לגבולה המערבי של יהודה; והעיר עקרון אינה, לפי דעתו, אלא תל אל-בטאשי שבואדי א-צ'נאר (נחל שורק). שרי עקרון מבעלי בריתו של חזקתה השתלטו על העיר ושלחו את מלכם פדי, הנאמן לאשור, אסור בכבלים לירושלים. כמו כן למדים אנו ממקור מקראי, שחזקתה "הכה את הפלשתים עד עזה ואת גבולותיה" (מ"ב יח, ח), ובוודאי פעל מלך יהודה בהסכם עם מצרים, שעתידיה היתה לחוש לעזרת בעלות בריתה. נראים הדברים, כי בפרק זמן זה ערך חזקתה את מפקד האוכלוסיה לצרכי מס וגיוס צבאי ברחבי הנגב, שעליו מסופר בדה"א ד, לח ואילך. במקור זה מובאת רשימת ראשי האבות לשבט שמעון אשר "פרצו לרוב, וילכו למבוא גר (כך בת' השבעים במקום גדר) עד למזרח הגיא לבקש מרעה לצאנם, וימצאו מרעה שמן וטוב, והארץ רחבת ידיים ושקטת ושלוה, כי מן חם הישבים שם לפנים, ויבאו אלה הכתובים בשמות בימי חזקתה מלך יהודה ויכו את אלהיהם, וגו'"; אז הגיעו בני שמעון הנוודים והנוודים למחצה לשיא התפשטותם על פני שטחים נרחבים, מגר שבאזור ואדי א-שריעה וואדי פארעה ועד גיא המלח והר שעיר (פס' מג), וכנראה באותו פרק זמן החזיר חזקתה ליהודה את רוב המחוזות, שנכבשו מידי אחז אביו, בשעת פלישתם של בני ישראל והפלשתים⁴).

יש גם מקום להשערה, כי חזקתה הרחיב את שלטונו באפרים וחזק את השפעתו בפחוות הישראליות של ממלכת אשור. אולם עיקר מעשהו שעשה היה ביצורה של ירושלים, והוא הכשירה לשמש מבצר-עוז בשעת מצור. מפעלו החשוב ביותר הוא בלי ספק התעלה שחצב בסלע להובלת מים מן עין גיחון העירה אל ברכת השילוח, היא התעלה הידועה בשם "נקבת השילוח", מפעל הנדסי תת-קרקעי משוכלל, שהותקן להספקת מים לנצורים בשעת מלחמה ולהקל על התושבים בזמן שלום. מלבד הידיעה הקצרה במ"ב כ, כ, שלפיה התקין חזקתה את הברכה ואת התעלה "ויבא את המים העירה" מוצאים אנו תיאור מפורט יותר בדה"ב לב, ג ואילך על סתימת מימי העינות אשר מחוץ לעיר ו"הנחל השוטף בתוך הארץ, לאמר: למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים".

4) לא מן הנמנע, כי חזקתה החזיר ליהודה גם את אזורי מכרות הנחושת בערבה, ובכללם גיא החרשים, שבהם ישבו משפחות נספחות ליהודה, שעסקו במלאכת החרש; רשימות היחס של משפחות אלה נשתמרו בדה"א ד, כמו כן אין ספק בדבר, כי ערי השפלה, הנזכרות בדה"ב כח, יז-יח, שהפסידן אחז, הוחזרו ליהודה.

אמנם, בשטף המאורעות לא במהרה קיבלה תנועה זאת חשיבות מדינית, אבל היא הכתה שרשים עמוקים בלב העם, ובוודאי חיזקה מאוד את מפלגת המלחמה נגד אשור בירושלים והכשירה את הקרקע לזעזועים במדיניות החוץ של יהודה. בשנים 714–711 הועמדה יהודה בנסיון קשה, כאשר מצרים, המאוחדת תחת שלטונו של שבכא מלך כוש, ובבל, שבה התחזק מרדך-בלאדן הכשדי, עוררו תסיסה בשטחי השלטון המערביים של אשור. כבר בשנת 714 ניסה אזורי מלך אשדוד להקים ברית אנטי-אשורית בארץ-ישראל. וכנראה לפרק-זמן זה יש לייחס גם את ביקור המשלחת של מרדך בלאדן בירושלים²). בזה התחיל שלב חדש בתולדות המאבק בין אשור ובין מצרים, זו שהלכה והתחזקה לאחר תקופה ארוכה של פירוד ושפל ונתנה יד לכל אויבי אשור באסיה המערבית. בשנת 711 נכבשה מלכות אשדוד על-ידי סרגון, שבה תפס את רסן השלטון הרפתקן היווני. הפיכתה של אשדוד לפחוות ומסעות האשורים עד נחל מצרים שמו לאל כל נסיון להתנגד בכח הזרוע להסתערות של צבאות סרגון. בימים ההם התנבא ישעיהו על פלישת האשורים למצרים ולכוש, ושם בפי "יושב האי הזה" (כנראה האוסורפטור היווני של אשדוד הנזכר בכתובת סרגון³)) את הדברים הללו: "הנה כה מבטנו אשר נסנו שם לעזרה, להנצל מפני מלך אשור, ואיך נמלט אנחנו" (ישע' כ, ו). גם התקווה, שהתשועה תבוא ממרדך-בלאדן, אויבה הקבוע של אשור, אפסה לאחר המסעות הצבאיים המוצלחים של סרגון לבבל ובריתו של מרדך-בלאדן מארצו (709).

בסוף ימיו של סרגון הגיעה ממלכת אשור לשיא גדולתה ולכאורה לא נשאר לה אלא להשיג את שתי המטרות הראשיות לביסוסה של האימפריה העולמית: כיבושה של מצרים, המתחרה של אשור בדרום-מערב וההשתלטות על ערי הפניקים ומושבותיהם בחופי ים-התיכון ואייו. אבל מיתתו החטופה של סרגון ותנועת המרי, שהתפשטה בכל קדמת אסיה בתחילת מלכותו של סנחריב (704–681), שיבשו את המערכות ועוררו תקוות-שוא בלב אויבי אשור ובלב העמים המשועבדים בכל רחבי הממלכה. כבר בתחילת מלכותו התחיל סנחריב להאבק עם מרדך-בלאדן, ועם בעלי בריתו העילמיים, על גורלה של בבל, ועל אף הצלחותיו בקרבות

של שלמנאסר ה' (727–722), נרתע מלהחיש עזרה למלכות אפרים הכושלת ולסבך את ארצו במלחמה. אמנם, לא נמצא עד היום פתרון לבעית התאריך של מסע סנחריב בשנת 714 לחזקתה, הנזכר במקרא והסותר את הנתונים האחרים שבידינו. ההשערות השונות, כגון זו של ש. פייגין, מסתרי העבר, ע' 116, אין בהן כדי לישב את הקושיה.

2) על מרדך בלאדן בכלל ר' Leemans, Ex Oriente Lux (1945/8), p. 432 ff. קשה לקבוע בדיוק את תאריך ביקורה של משלחת מרדך-בלאדן בירושלים (יש' לט), אבל רמז לכך נמצא, כנראה, בנבואתו של ישעיהו, שנאמרה אחרי ביקור זה ולאחר שקם המלך ממחלתו: "הנני יוסיף על ימין חמש-עשרה שנה (לה, ה). מסתבר, איפוא שמאורע זה חל בימי התסיסה המדינית בשנת 714 שאחד ממעורריה היה אזורי מלך אשדוד. 3) ר' בפרוט E. Kraeling, AJSL XLI (1924) p. 24 ff. מלמט, ארץ-ישראל א (תשי"א), עמ' 81, המייחס בצדק לפרק זמן זה את המאורע הנרמז בוכ' ט, ו: "וישב ממור באשדוד, והכרתי גאון פלשתים". — מן הראוי לציין, כי לפי כתובת סנחריב (AR II, § 195) שילמו יהודה, פלשת ומואב מס למלך אשור לאחר כיבוש אשדוד.

מעכו פנה סנחריב ונסע דרומה, בוודאי דרך פחוות דאר, והגיע למחוז יפו, שהיה בזמן ההוא נתון למרותו של מלך אשקלון, אחד מבעלי הברית הראשיים. סנחריב מזכיר בפרוש את כבושן של הערים יפו, בית-דגון, בני-ברק ואזור, כולן ערי צדקא מלך אשקלון. בשעה חמורה זו הועיקו בעלי-הברית את מצרים לעזרה, וזו לא איחרה לבוא. חיל-הרכב המצרי התייצב למערכה בשדה אלתקה (באשורית Altaqû) מערבה מעקרון (כנראה ח'רבת אל-מקנע בקרבת תחנת הרכבת נחל שורק). נקודה אסטרטגית חשובה, ששמרה על אחד המבואות העיקריים מן החוף לשפלה, והוזכרת במקרא כעיר בנחלת דן (יהושע יט, מד) וכעיר לויים (יהושע כא, כג).⁹ תיאור חי של מלחמת אלתקה מוצאים אנו בכתובת סנחריב: "ויקראו (בעלי הברית) למלכי מצרים ולקשתי מלך כוש ומרכבותיו וסוסיו, חיל אין ספור, ויבואו לעזרתם. בשדה אלתקו ערכו מערכה נגד ... נלחמתי בהם והנחלתי להם תבוסה. בתוך הקרב תפסו ידי חיים את בעלי הרכב המצריים עם בני מלכיהם ואת בעלי הרכב של מלך כוש". לאחר מכן לכד סנחריב את עיר-המבצר אלתקה ותמנה (Tamnâ, היא תמנה, יהושע יט, מג; שופ' יד, א—ה; דה"ב כח, יח).¹⁰ וכבש את עקרון, זו שהסגירה בידי של חזקיהו את מלכה פדי, הנאמן לסנחריב והצטרפה לברית נגד אשור. סנחריב עשה שפטים בשרי עקרון, העניש קשה את תושבי העיר, והמשיך בדרכו אל פנים שפלת יהודה, אל מחוזותיה המערביים של מלכות יהודה, אשר עדיין לא נכנעה לחסד או לשבט של מלך אשור. במסעו זה, המלווה הרס וחורבן, הגיע סנחריב עד לכיש, שם מצור על עיר-המבצר החזקה ולכדה. את לכיש הפך סנחריב למקום מפקדתו, ומשם פשטו גדודי אשור ביהודה, ועמהם המוני הנל-וים עליהם, כבשו עיר אחר עיר והרסו כליל את מערכת ההגנה של הארץ. שממת מחוזות נרחבים וגלות תושבים מרובים—אסונות אלה באו כמהלומה כבדה על מלכות יהודה. תיאור מפורט של מצור האשורים על לכיש וכיבושה נמצא בתבליטי סנחריב, שנתגלו בחורבות בית-המלך בנינוה.¹¹ ורב כוחם להדגים את הטכניקה של המצור, ההסתערות של גיסות אשור וכיבוש המבצר, משפט המלך שעשה בראשי העיר, מעשי האכזריות בשבויים וגלות התושבים, הריסת המטעים סביב לעיר, וכן את הווי הצבא האשורי ומחנהו. בספר זכרונותיו מסכם סנחריב את מעשה גיסותיו ביהודה לאמור: "ואשר לחזקיהו היהודי, אשר לא הביא את צווארו בעולי, על 46 ערי הבצורות. עיר-החומה,¹² ועל ערי השדה אשר בסביבתן, שמתי מצור

עדות נוספת לביצוע מפעל הנדסי זה משמשת הכתובת העברית החקוקה בסלע על-יד מוצא המנהרה, היא כתובת השילוח, המספרת על דבר חציבתה והשלמת העבודה.¹³ כמו כן מסופר על חזקיהו, שבנה "מסכנות לתבואת דגן ותיירוש ויצהר וארות לכל בהמה ובהמה... וערים עשה לו ומקנה צאן ובקר לרב, כי נתן לו אלהים רכוש רב מאוד" (דה"ב לב, כח-כט). ידיעה מעניינת מוצאים אנו בחזון ישעיהו על התכונה הרבה בירושלים ערב המצור: "ותקבצו את מי הברכה התחתונה, ואת בתי ירושלים ספרתם, ותתצו הבתים לבצר החומה, ומקוה עשיתם בין החממים למי הברכה הישנה" (ישע' כב, ט—יא). על מעשים אלה מסופר גם בדה"ב לב, ה: "ויתחזק (חזקיהו) ויבן את כל החומה הפרוצה (מימי) של אחו, ואלה בקיעי עיר דוד שבישע' כב, ט) ויעל על (ה)מגדלות ולחוצה החומה (ה)אחרת, ויחזק את המלוא עיר דוד ויעש שלח לרב ומגנים". ובפסוק הבא מדובר על ארגון חיל המתנדבים: "ויתן שרי מלחמות על העם, ויקבצו אליו אל רחוב שער העיר, וידבר על לבבם, וגו'".¹⁴ וראויה לתשומת לב העובדה, כי גם סנחריב מזכיר חיל סדיר וחיל-עזרה, שכינס חזקיהו בירושלים במטרה לחזק את הגנת בירתו. אבל בעיקר בטח מלך יהודה בעזרת צבא הרכב המצרי, ולא בכדי התריע ישעיהו הנביא בימים ההם על "היורדים מצרים לעזרה ועל סוסים ישענו, ויבטחו ברכב כי רב ועל פרשים כי עצמו... ומצרים אדם ולא אל, וסוסייהם בשר ולא רוח" (ישע' לא). בשנת 702 ערך סנחריב מסע צבאי למזרח של הממלכה האשורית, לאחר שסיים את השלב הראשון של המלחמה בבבל, שתוצאתו היה נצחון מפקפק של מלך אשור. בפרק זמן זה כבר נתגבשה ברית המלכים בעבר הנהר, שנשענה על מצרים ושעמה נמנתה גם יהודה, וזו פירקה את עול אשור; "וימרד (חזקיהו) במלך אשור ולא עבדו". תגובת אשור למתרחש בארץ-ישראל לא איחרה לבוא. בשנת 701 יצא סנחריב בראש חילותיו אל ארצות המערב, הוא המסע הצבאי הגדול, שאותו תיארו בפרוטרוט סופרי המלך.¹⁵ כאשר הגיע סנחריב לחוף הפיניקי, נמלט מלך צידון על נפשו והפקיר לכובש האשורי את צידון רבה ואת עיר-החוף הצידונית: צידון הקטנה, בית-זות, צרפת, מחלב, אוסו (צור היבשתית), אכזיב ועכו. סנחריב הושיב על כסא המלוכה בצידון מלך חדש, את אתבעל השני, הטיל מס כבד על ערי הצידונים ועל מלכי ארוד וגבל, וכמו כן על מלכי אשדוד (ששבה להיות מלוכה), עמון, מואב ואדום, אשר מיהרו להכנע לאשור.

9 Albright, BASOR 17 (1925), p. 5 f.: JBL 59 ר' (1940), p. 540 f.

10 Albright, BASOR 18, p. 10 על מקומה של תמנה ר' 51. בח' תמנה, השומרת על השם וידיעות החברה לחקירת א"י ט"ו, ע' 51. בח' תמנה, השומרת על השם הקדום, לא נמצאו שרידים מתקופת הברזל. ור' דבריו של ז. קלאי בידיעות י"ו (תשי"ג), ע' 64. וכמו כן ידיעות ט"ז (תשי"ג), ע' 50.

11 Layard, Monuments of Nineveh II (1853), pl. 11 ר' 21 ff.; Paterson, Assyrian Sculptures: The Palace of Sinacherib (1912/3).

12 מספר זה הוא בוודאי מדויק, שכן ברשימת ערי יהודה שביהושע טו, שנתחברה לדעת בימי יהושפט ונערכה כנראה בימי חזקיהו (ר' ז. קלאי, ידיעות י"ז, ע' 64), נזכרות 39 ערים בשפלה ו-49 בהר.

13 על "נקבת השילוח" ר' H. Vincent, Jérusalem sous terre, 1911 ומ. הקר, ידיעות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה ו' (תרצ"ט), ע' 8 ואילך. על הכתובת ר' הביבליוגרפיה בספרו של S. Moscati, L'epigrafia ebraica antica 1935-50 (1951), p. 40-43. על מבנה הצבא ר' י. ידין, ידיעות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה ט"ו (תשי"ג), ע' 86 ואילך.

14 urbu, וראה על הוראת המושג הזה אופנהיים אצל Pritchard, ANET, p. 288 בטעות הרגמוהו ערבי וסברו שהכוונה לערביים ששכר חזקיהו.

15 Luckenbill, The Annals of Senna- של cherib (1924); idem, AR II, §§233 ff.; Oppenheim, apud Pritchard, ANET, p. 287-8.

תמונה מבהילה וקודרת של חורבן ערי השפלה מצויר עד ראיה, מיכה הנביא ממורשת: "כי אנושה מכותיה, כי באה עד יהודה, נגע עד שער עמי עד ירושלם... כי ירד רע מאת ה' לשער ירושלם" (מיכה א. ט ואילך). ובין הערים, שבהן פגעה הרעה, הוא מזכיר את לכיש, מורשת-גת, אכזיב, מרשה ועדלם, ולן בשפלת יהודה¹⁵). בספר זכרונותיו מספר סנחריב, שקרע מעל יהודה מחוזות נרחבים, אל נכון את מחוזות השפלה, וצירפם למלכויות פלשת: אשדוד, עקרון ועזה. כמו כן מסתבר מדבריו, כי אחד הגיסות הגיע עד ירושלם ושם מצור על העיר ואף שפך סוללת עפר, ידיעה המתאשרת על-ידי מקורות המקרא. ואכן "נותרה בת-ציון כסכה בכרם, כמלונה במקשה, כעיר נצורה" (ישע' א. ח). היתה זו שעת מבחן קשה למלכות יהודה. גדודי אשור שוטטו בארץ; עיקר הצבא הופנה כנראה לכיבוש אשקלון, בעלת בריתה של יהודה¹⁶, וחיל הרכב החדש של מצרים בושש לבוא ולהתייצב במערכה. במצוקתו הגדולה נאלץ חזקיהו להשלים עם מלך אשור. מספר זכרונותיו של סנחריב למדים אנו, שחזקיהו שלח למלך אשור מס כבד מאוד, שכלל 30 ככרות זהב ו-800 ככר כסף, אבנים יקרות, פוך, רהיטים מצופים פיתוחי-שן, חפצי שן ועץ יקר, וכן בנותיו ופילגשיו, שרים ושרות. גם בכתובות אחרות של סנחריב מסופר על כניעתו של חזקיהו ועל המס הכבד שהוטל עליו לשלחו לנינוה. בתנאי הכניעה של חזקיהו נכללו גם שחרורו של פדי מלך עקרון מן המאסר, קיצוץ גבולותיה המערביים של יהודה וסיפוחם של מחוזות השפלה אל מלכויות פלשת. כל הידיעות הללו השאובות מן המקורות האשוריים מכוונות יפה למסופר במקרא. ובייחוד במ"ב יח. לפי מקור זה תפס סנחריב את ערי יהודה הבצורות וקבע את מושבו בלכיש. בצר לו שלח חזקיהו משלחת לסנחריב לכישה, שהודיעה על כניעתו של חזקיהו: "וישם מלך אשור על חזקיהו מלך יהודה שלש מאות ככר כסף ושלשים ככר זהב"¹⁷).

18) נראים הדברים, כי המנהרה הצרה, שנתגלתה בשעת חשיפת החלקלקה בלכיש, היא מעשה ידיהם של חילות סנחריב; ור' ש. ייבין, א"י א (תשי"א), ע' 29 ואילך.

15) גם מהחפירות בלכיש, בבית שמש ובתל בית מרסם (דבי'ר) אפשר להסיק על הרס שנגרם לעיר השפלה בפרק הזמן הזה. ור', Albright, AASOR XXI-XXII (1943), p. 65 f. מסתבר, שהחורבן לא היה שלם ולא כל הערים נבזעו בשווה. ור' על בעיה זו, Daugherty, JBL 1930, p. 160 ff.

ע' 770 — 771.

(17) ואילו סנחריב מודיע כאמור על 800 ככר כסף ועל 30 ככר זהב.

This content downloaded from
213.151.55.201 on Sun, 15 Jan 2023 21:05:33 UTC
All use subject to <https://about.jstor.org/terms>

הצד השווה בנוסחאות של הספור הקצר על מאורע זה, שנשתמרו במ"ב יט, לה"ו; ישע' לו, לו"ל ודה"ב לב, כא, הוא כדלקמן: בלילה יצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, וישב סנחריב, מלך אשור לארצו. לפי שתי הנוסחאות הראשונות הכה המלאך במחנה אשור 185.000 איש וישכמו בבוקר והנה כלם פגרים מתים, ואילו לפי הנוסחה השלישית הכחיד המלאך כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור: הנוסחה השלישית מציינת, כי שב סנחריב לארצו בבשת פנים, ואילו שתי האחרות מסתפקות בהזכרת שיבתו של סנחריב לנינוה. כסיום לפרשה כולה באה הידיעה ההיסטורית על שני בניו של סנחריב, שרצחו את אביהם באחד המקדשים, ועל עלייתו של אסרחדון בן סנחריב לכסא המלוכה באשור (680) (21); אל נכון כדי לאמת את נבואתו של ישעיהו: "ושב אל ארצו והפלתיו בחרב בארצו" (ישע' לו, ז), ראוי לציין, כי באותה נבואה של ישעיה לא נאמר דבר על הנס, שנתרחש במחנה אשור, וכגורם יחיד למהירות שעזב סנחריב את הארץ, נזכרת השמועה ששמע בלבד — אל נכון השמועה על בוא צבא תרהקה.

מקורות המקרא אינם מרמזים לנו רמז כלשהו על אופי המכה שהכה מלאך ה'. ולא בכדי נעשו נסיונות שונים ומשונים על-ידי מפרשים והיסטוריונים לנחש מה נתרש למעשה במחנה אשור. כבר הביא יוסף בן מתתיהו את הסברה, שאלהים שלח דבר במחנה (קדמ' היהודים י, א, ה), ואילו בתרגום לדה"י (ב לב, כא) מדובר על אש המשחיתה את הנשמה אבל אינה שורפת את הגוף. על יסוד אגדה זו ניסה פייגין (22) להסביר כי המגפה, שפרצה במחנה אשור, היתה מגפת השבו, הידועה מכמה תעודות אכדיות כאחת המחלות המדבקות, שהיתה לעתים מתפשטת בצבא, והיא כרוכה בחום גבוה. יתר על כן, פייגין מסתמך גם על נבואות ישעיה לחיזוק השערתו (כגון על ישע' י, טז-יז), וסבור שראה החווה בעיני רוחו אש בוערת במחנה אשור, אבל לא היתה זו אש מוחשית, כי אם אש הקדחת של המחלה. אך מסתבר מאליו, כי אין אלה אלא השערות בלבד, וקשה להעלות מתוך הכתובים מהו גרעינו ההיסטורי של הסיפור העממי, אשר להירודוטוס, דבריו על מסעו הצבאי של סנחריב למצרים (ספר ב, 141) לקוחים מתוך אגדה מצרית, מטיפוס הספורים האיתולוגיים, שתכליתה להסביר את מהותו של פסל המלך-הכהן סתון במקדש היפייסטוס (פתח המצרי) ובידו עכבר. מן האגדה הזאת משתמע, כי סתון גייס אזרחים במצרים למלחמה עם סנחריב "מלך הערבים והאשורים" שבא על מצרים, וכשהגיע סתון לתחפנס במבואות מצרים, פשטו בלילה עכברים על מחנה סנחריב וכרסמו את כלי הנשק של האויבים; למחרת נס חיל סנחריב ורבים מהם אבדו. אגדה זו מיוסדת בודאי על נוסח מצרי של מסע סנחריב למצרים, שנסתיים בשיבתו הפתאומית של מלך אשור לארצו. אמנם, לא הוברר ממנה מיהו סתון, המופיע

למרחקים; והחרישו העם ולא ענו אתו דבר, כי מצות המלך היא לאמר: לא תענהו. ביום צרה ונאצה זה עמד החווה הגדול ישעיהו בן אמוץ לימינו של המלך, ועודדו לבטוח באלוהי ישראל ולא להסגיר את העיר ביד הצר. במשך כל ימי המצור הפיח הוא תקווה ותוחלת בלב הנצורים: "אל תירא עמי ישב ציון מאשור, בשבט יככה ומטהו ישא עליך בדרך מצרים; כי עוד מעט מזער וכלה זעם, ואפי על תבליתם... והיה ביום ההוא יסור סבלו מעל שכמך ועלו מעל צוארך..." (ישע' י, כד ואילך). ומדברי הנבואה, שמייחס ההיסטוריון גראף היהודי לישעיהו, נשמע הד המעשים המפתיעים, שהתרחשו לאחר מכן: "כה אמר ה': אל תירא מפני הדברים אשר שמעת, אשר גדפו נערי מלך אשור אותי. הנני נותן בו (בסנחריב) רוח ושמע שמועה ושב אל ארצו, והפלתיו בחרב בארצו" (ישע' לו, ו-ז). נראים הדברים, כי בזמן המצור כבר הגיעה לירושלים השמועה, שהמצרים יצאו להלחם בסנחריב, ושמועה זו עודדה את הנצורים ואימצה את לבם שלא לפתוח את שערי העיר לפני האשורים. בימים ההם כבר נטש סנחריב את מחנהו בלכיש ובדרכו למסילה הראשית בחבל החוף שם מצור על אחד המבצרים שנשתיירו בגבולה המערבי של יהודה, היא לבנה (19). כנראה מרכז המחוז השלישי בשפלה (יהושע טו, מב; ואילו לכיש היא במחוז השני, שם לט). רבשקה, שנשלח כנראה על-ידי התרתן להודיע לסנחריב על כשלונו המשא-מתן עם אנשי ירושלים ועל דבקותם במלכם, מצא את מלך אשור נלחם על לבנה, ואותה שעה פשטה השמועה על צאתו של תרהקה מלך כוש (20) למלחמה באשור. אז שיגר סנחריב שליחים לירושלימה ובידיהם ספרים (אגרות) אל חזקיהו מלך יהודה, שהכילו כנראה אולטמטום להסגיר ללא דחיה את ירושלים ביד האשורים. הפעם איים סנחריב בהחרמת העיר, אם פקודתו לא תתמלא. לא בכדי עוררו ספרים אלה מבוכה בלב חזקיהו, והסופר היהודי מוסר תיאור דראמטי, כיצד פרש מלך יהודה את כתב סנחריב לפני ה' והתפלל אל יושב הכרובים. אותה שעה שלח ישעיהו ביד שליחים את דבר הנבואה המעודדת (מ"ב יט, כח-לד; ישע' לו, כא-לה), המסתיימת במשפט האופייני: "וגנתי על העיר הזאת להושיעה, למעני ולמען דוד עבדי". בזה נפסק במקור המקראי הספור השוטף על השתלשלות המאורעות. כסיום מובאת האגדה, שרווחה ביהודה, על המקרה המופלא שקרה במחנה האשורי וגרם לסנחריב, שיעזוב את הארץ טרם הצליח להכניע את ירושלים ולהלחם במצרים.

(19) לבנה, עיר-המבצר ההשוכה בגבול יהודה, לא זוהתה עד היום, אבל מן המקורות שבידינו מסתבר שמקומה בשפלה, צפונה-מערבה מלכיש. נראית ביותר ההצעה, שהציע בשעתו אולברייט, לזהותה בתל בִּרְנָאט, ולא בתל א-צאפי כמקובל אצל רוב החוקרים. אם נכונה סברה זו, נסוג צבא סנחריב, שחנה בלכיש, צפונה-מערבה בכיוון למלכות אשדוד.

(20) בעית תרהקה היא מסובכה, וקשה למצוא לה פתרון המניח את הדעת, כי הרי עדיין לא היה מלך בשנת 701. לכן יש סוברים, כי התואר "מלך כוש" במקור המקראי הוא אנאכרוניסמוס ותרהקה היה אז בשרותו של דודו שבכא כשר הצבא; ור' פייגין, מסתרי העבר, ע' 100-101. על הזכרת שמו של תרהקה מסתמכים החוקרים, שמנסים לקבוע מסע שני ומאוחר הרבה יותר של סנחריב (ר' Albright, *The Jews*, ed. (by L. Finkelstein) (1949), p. 43 f, ואין להשערה זו סמך במקורות האשוריים והמקראיים.

(21) על מאורע זה ר' H. Hirschberg, *Studien zur Geschichte Esarhaddons*, 1932; H. Bauer, *ZA N. F. VIII* (1934), p. 170 ff.; B. Meissner, *Analecta Orientalia* XII (1936), p. 232 ff.

(22) במאמרו מפלת סנחריב, חורב ב', תרצ"ה; מסתרי העבר, ע' 88 ואילך.

שכנותיה, ובייחוד מלכויות הפלשתים שבמערב, פגעו בה קשה וקצצו בגבולותיה. לאחר מות חזקיהו היה מנשה בנו נאלץ לבא בעול אשור, ולהשתעבד לאדוניה; במרוצת הזמן נפל מפח סנחריב אל הפחת של אסרחדון בנו (669–680). שבימיו הגיעה אשור לשיא עוצמתה והתפשטותה, והצליחה לכבוש גם את מצרים ולספחה לאימפריה האדירה. אבל המאורע ההיסטורי הגדול בשנת 701, הציל את ירושלים ויהודה מגורלן של שומרון ושאר מחוזות הכיבוש, שהפכו לפחוות אשוריות. יהודה המשיכה להתקיים כמלוכה ואסאלית, ומלכי בית דוד לא פסקו למשול בירושלים. גם בהיותם נכנעים לשלט העולם לא חדלו לצפות לשעת כושר כדי לפרוק את עולו מעל צווארם. שעת כושר זו באה בימי נכדו של מנשה, המלך יאשיהו. בימיו נבנתה יהודה מחורבנה של אשור ועלתה לדרגת גורם מדיני חשוב בקדמת אסיה.

ככה וכמלך מצרים, ותתכן הסברה, שאינו שם פרטי אלא תוארו של הכהן הגדול של האל פתח (היפייסטוס) במף, ולפי השערתו של גריפית – תרהקה, שנשא בימי מסע סנחריב את התואר הנ"ל²³. גם יוסף בן מתתיהו סובר, שתרהקה הוא המלך שמפניו נסוג סנחריב ממבואות מצרים, אבל אפשר שקשר את המסופר במקרא על תרהקה מלך כוש למסופר אצל הירודוטוס על סתון, ולכן אין להסיק ממנו מסקנות ודאיות. עצם העובדה, שנסיגתו הפתאומית של סנחריב מגבולות מצרים ויהודה עוררה פליאה בעיני בני הדור, איננה מוטלת בספק, ולא בכדי לבש מאורע זה דמות אגדית בדמיון היהודים והמצרים, והדו הגיע עד דורות רחוקים.

גיסות האשורים הביאו הרס וחורבן על ארץ יהודה; וגם

23 על סיפורו של הירודוטוס ר' סברתו המעניינת של S. Smith, *Babyl. Histor. Texts* (1924), p. 5ff.

מפות היסטוריות של עכו

מאת

י. פראוור

את שרידי המדע הכארטוגרפי של העולם האלילי והקיסרי וכוונתה היתה להשתמש בו לצרכיה המיוחדים¹. התיאורים הגראפיים שהזכרנו למעלה, אין השם מפות חל עליהם אלא בדוחק; אלה הם תרשימים סכימאטיים שתכליתם לסייע לקורא לצייר לו את ארץ הקודש ואת המקומות המקודשים שבה. מכאן שלא היה חשוב בעיני הרושמים, שיהא התרשים מכוון עם המציאות, אלא שיהא מכוון עם התאור שהוא בא להמחישו, ואף יראהו הקורא מגופה של תמונת הקוסמוס, כפי שזו תוארה בפרשנות התיאולוגית של הדור.

ימי מסעי הצלב הם שעת מפנה במקצוע הכארטוגרפיה. אמנות התיאור הטופוגרפי השביחה עצמה על ידי שבאה לשמש את הספנות שבים-התיכון שגדלה והלכה וצרכי ממש אחרים, ושוב לא היתה כרוכה אחר העניינים הרוחניים שעמדו בעולם בשש מאות השנים שבין חורבן רומא לכיבוש ירושלים על ידי הצלבנים. הכוונה לתועלת ולתכלית קירבה את התרשימים למציאות והתקינה את דרכי התיאור הליניאריים ואת מערכת הסמלים הציוריים, שאי אפשר לה למלאכה כארטוגרפית, שתהא נפשית בלא הם.

במפות קדומות אלה לקוי עדיין יחס השיעורים בין שטחה של ארץ-ישראל לשטח התבל כולה, שארץ ישראל גדולה מכפי שיעורה במידות מפני חשיבותה בעיני עורכי המפות. וחסרון זה בא מכוח אותו הלך הדעות, שמחמתו שינו הפסלים של התקופה הרומאנית המאוחרת את יחסי השיעורים בפסליהם, לצורתו של ישו התינוק בזרועות אמו, שעשאוהו גדול מאמו וגדול מקהל הקדושים המצטופף סביבו. יש כאן

ביום שהכריזו על הנצרות שהיא הדת השלטת בקיסרות הרומית, ודתם של ההמונים יצאה מן המעמד של דת נסבלת ונעשתה מאושרת ומקוימת על ידי השלטון. נתעורר העולם לחזור וליתן דעתו מחדש על ארץ ישראל. מפרובינציה קטנה בקיסרות, נתעלתה הארץ, שהיתה לבמת חזיון למאורע ההיסטורי הגדול, הופעת ישו, "גואל האנושות", לתל שהמחשבה ההיסטורית והתיאולוגית פונה אליו. המסורת היהודית שקבלה הנוצרים ושקעה בתוך מסורתם, אף על פי שנתפרשה בדרך המיוחדת לאבות הכנסייה, מכל מקום נתקיים בה עיקרה הארצי וההיסטורי, וארץ ישראל, שהמאורעות שארעו בה היו מעתה ל"היסטוריה קדושה" של העולם הנוצרי כולו, נעשתה אף היא לארץ הקודש של העולם הקלאסי הירוד ושל עולם חדש שעמד להקים את בנינו על מסד המסורת העתיקה.

זיקה זאת לארץ ישראל הולידה סוג של ספרות מיוחד במינו, הם תיאורי ארץ-ישראל, ספרי מסעות לארץ, בייחוד מסעות במקומות המקודשים במסורת היהודית והנוצרית. כתבים אלה, בתור סוג ספרותי, זיקתם לספרות הגיאוגרפית של שלהי העולם הרומי שווה לזיקתם לספרות ההאגיוגרפית של ראשית התקופה החדשה. מדרך הטבע שביקשו הכותבים להמחיש את התיאורים של המסעות על ידי תרשימים וציורים, שבהם מצויינים תחנות מסעותיהם, כדי שיוכל הקורא לשוות לנגדו את המקומות שהוא קורא עליהם. ובייחוד ש"ראייה" ממין זה משמשת לקורא תחליף למגע עם המקומות הקדושים, מטרת כיסופים של המאמינים.

על ידי כך ניתארו בזמנים קדומים ביותר תיאורים גראפיים של הארץ בכלל ושל מקומות מסויימים במיוחד. זכינו שירותו של העולם הקלאסי במקצוע הכארטוגרפיה נשת-מרה הרבה דווקא על ידי התעוררות זאת. הכנסייה היא שקיימה

1 עיין בחיבורו החשוב של י. שטנר, מפת ארץ ישראל ותולדותיה, מוסד ביאליק (ירושלים תשי"א), במיוחד עמ' 9–39.

תיקוני טעויות

עמ' 7, טור ב' שורה 5 מלמעלה, במקום נפשה צ"ל : נפשו
 עמ' 16 טור א' שורה 8 מלמעלה, במקום פרלימארי צ"ל : פרלימנארי
 עמ' 84, טור א', שורה 15 מלמטה, במקום בשיעורו צ"ל : משיעורו
 " " " ב', " 3 " , במקום בשיעורה צ"ל : משיעורה
 " 88 " א' 9 " מלמעלה במקום 27,5000 צ"ל : 27,500
 " " " 14 " " 13,750 " : 21,250
 " " " ב' 1 " יש למחוק את המלים "ומיעוט האדים באוויר".
 " 111 " " 5 " במקום המסורה צ"ל : המסורה⁸²
 עמ' 173 הערה 18: עי' מאמרו של אולברייט ב-BASOR (1953), p. 8 ff. שבו
 הוא מנסה לחזק את הסברה על מסע שני של סנחריב, לאור החומר המצרי. בעיה זו
 מחייבת דיון מפורט.
 בלוח XXIV יש להשמיט את המלה "ציור 2"

ביבליוגרפיה למאמרו של ד. אשבל

- C. Dorno, Licht und Luft in Hochgebirge, 1911
 J. M. Stagg, Solar Radiation at Kew Observatory, London, 1950
 C. E. P. Brooks, Climate in Every-day Life, London, 1950
 Monthly Weather Reports, Met. Office London, 1948-51
 N. B. Foster, A Recording Daylight Illuminometer 1951, Illum.
 Engin., XLVI, 1951